

POPULAȚIA ROMÂNEASCĂ ÎN SUDUL TRANSILVANIEI ȘI CARACTERUL COLONIZĂRII SĂSEȘTI ÎN SECOLELE XII—XIII

THOMAS NÄGLER

Reluarea în discuție a unor probleme din perioada feudalismului timpuriu, tratate în *Istoria României*¹, cum este aceea a prezenței populației românești în sudul Transilvaniei în secolele XII—XIII, este justificată, în cazul de față, prin sporirea materialelor și observațiilor arheologice de care dispunem în prezent, cât și printr-o nouă analiză a unor informații documentare. Cum e și firesc, această lucrare nu va încheia studiul problemei pe care ne propunem s-o reluăm, ci ea va fi completată sau chiar corectată de cercetările viitoare.

În timp ce informațiile scrise amintesc pe teritoriul Transilvaniei, în genere, prezența populației românești autohtone, în sudul Transilvaniei această populație nu va fi menționată decît în documentele de la începutul secolului al XIII-lea. Formațiunile statale feudal-timpurii de tipul cnezatelor și voievodatelor, cum sînt cele ale lui Glad, Gelu și Menumorut în secolul al X-lea², cât și cele care le continuă pe acestea, au fost localizate în părțile de vest și centrale ale Transilvaniei.

Deoarece în Transilvania de sud-est nu s-au descoperit arheologic urme clare ale unei populații străine decît după 1200³, colonizarea sașilor începînd abia pe la mijlocul veacului XII, pentru clarificarea situației din sudul Transilvaniei pot contribui doar săpături arheologice și unele cercetări privind caracterul colonizării săsești în sudul Transilvaniei.

Cercetările arheologice, care în prezent s-au extins în mai mare măsură asupra perioadei de trecere la feudalism și a feudalismului timpuriu, au contribuit la descoperirea mai multor stațiuni cu materiale din secolele X—XIII

¹ Vol. II, Edit. Academiei, București, 1962.

² *Gesta Hungarorum*, în *Scriptores rerum hungaricarum*, ediția E. Szentpétery, vol. I, Budapesta, 1936, passim, și *Istoria României*, vol. II, p. 42—48.

³ Cf. Bakó G., *Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI—XIII*, în S.C.I.V., 1, 1931, p. 113—119.

atribuite populației autohtone. O primă categorie și cea mai importantă a acestor stațiuni o constituie cimitirele, de obicei birituale, de incinerare și înhumare, datate deocamdată în secolele IX—XI. În zona centrală din sudul Transilvaniei amintim cimitirele de la Ocna Sibiului⁴ și Mediaș⁵, iar recent s-a descoperit unul lângă Sibiu, pe hotarul suburbiei Gușterița⁶. Până în prezent s-a înregistrat un număr de 11 cimitire de tipul Mediaș⁷, cum a fost propusă cel mai recent denumirea pentru aceste cimitire în care prevalează incinerarea. Asupra originii etnice a acestor cimitire, problemă care continuă să fie în discuție, s-a putut stabili, pe baza urnelor de incinerare, că ele aparțin populației autohtone, fiind în orice caz anterioare pătrunderii maghiarilor și colonizării sașilor în această zonă. Așezarea din secolul XII de la Brașov⁸, cât și ceramica din același timp de la Mediaș⁹, formează următoarea verigă arheologică.

Cea mai valoroasă descoperire din secolul al XII-lea în zona centrală a sudului Transilvaniei este însă tezaurul de argint de la Streza-Cîrțișoara (Făgăraș) și tezaurul monetar bizantin de la Făgăraș din aceeași perioadă¹⁰.

Cu toate că deocamdată nu au fost sondate în sudul Transilvaniei decât câteva puncte, reiese în mod clar popularea întregii zone de la sud de linia Mureș — Tîrnava Mare de către populația autohtonă. Pe baza descoperirilor de la Streza-Cîrțișoara și Făgăraș, cât și a particularității istorice de mai târziu a Țării Făgărașului, s-a formulat ideea existenței în teritoriul situat între Olt și Carpații meridionali a unui voievodat în secolul al XII-lea¹¹.

În urma cercetărilor arheologice întreprinse în 1965 și 1966 la cetatea feudală de la Breaza (Făgăraș), am putut constata că primele construcții — turnuri cilindrice —, de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, se încadrează în arhitectura Țării Românești¹². Apartenența acestui punct fortificat, în faza sa inițială, cînd avea un turn cilindric, două șanțuri tăiate în stîncă înspre nord și alte trei similare înspre sud, la arhitectura Țării Românești, aparținînd deci populației autohtone, reiese și din faptul că în cadrul fortificațiilor maghiare, săsești sau ale celor construite de către cavalerii teutoni turnurile

⁴ D. Protase, *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 153—159.

⁵ K. Horedt, *Un cimitir din secolul IX—X e.n. de la Mediaș*, în *Studia universitatis Babeș-Bolyai*, series Historia, fasc. 2, Cluj, 1965, p. 7—23.

⁶ Acest cimitir a fost identificat în 1966, făcîndu-se tot atunci și un prim sondaj, figurînd pe mai departe în planul de cercetare al Muzeului Brukenthal. Cimitirul a fost menționat încă în 1856 de către J. M. A c k n e r, *Mittheilungen der k.k. Central-Commission...*, vol. I, Viena, 1856, p. 85—87, fără ca el să precizeze perioada căreia îi aparține.

⁷ Această informație i-o datorez prof. K. Horedt (Cluj).

⁸ I. Pop, *Contribuție la istoria Brașovului în secolul al XII-lea*, comunicare prezentată la cea de-a doua sesiune pe țară a muzeelor, decembrie 1965 (București).

⁹ Materialul inedit se află în studiu.

¹⁰ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 109—113.

¹¹ *Istoria României*, vol. II, p. 45—47.

¹² Săpăturile au fost conduse de semnatarul acestor rînduri. Rezultatele generale ale cercetării vor fi publicate în urma încheierii acestora. Asupra acestei probleme, vezi Vătăș și a n u V., *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, Edit. Academiei, 1959, p. 131—134.

cilindrice nu sînt cunoscute în secolul al XIII-lea. Lipsa turnurilor cilindrice în construcțiile de caracter militar în Transilvania, și chiar în zone mai largi dinspre vest, denotă că originea tipologică a acestor turnuri trebuie căutată în altă parte.

O privire asupra celor mai timpurii cetăți de piatră de pe versantul sudic al Carpaților (Poenari, Rucăr etc.) ne arată că cele mai des întîlnite turnuri sînt cele cilindrice. Prezența a trei cetăți cu asemenea turnuri în Transilvania (Sibiul, Breaza și Cetatea Secuilor, de lîngă Turda) nu poate fi explicată decît prin aceea că două din ele se află în zone care fac parte ca feude din Țara Românească, fapt cunoscut documentar în a doua jumătate a secolului al XIV-lea¹³. Aceste știri documentare nu reflectă însă decît starea de fapt într-un moment dat; Țara Făgărașului și, poate, într-o formă oarecare și Amlașul par a constitui încă din vremea încheierii statului feudal al Țării Românești teritorii care, chiar dacă din punct de vedere juridic fuseseră luate în stăpînire de regatul feudal maghiar, au format o revendicare permanentă a domnilor munteni.

Oricum ar fi, cert ni se pare faptul că spre sfîrșitul secolului al XIII-lea sau în primii ani ai celui următor, pe baza prezenței acestor construcții relativ unitare din nordul Munteniei și din extremitatea de sud a Transilvaniei, putem afirma că pe ambele versante ale Carpaților meridionali își exercită puterea aceeași autoritate statală.

Ca un ultim argument, în sensul celor arătate mai sus, amintim faptul că în cetatea feudală de la Breaza a fost descoperită pentru prima dată o categorie de ceramică lustruită în exterior, de culoare neagră sau maronie, din veacul al XIV-lea, care are tangențe cu ceramica de la Dunărea de jos, cum a fost descoperită la Zimnicea, Turnu-Severin și în alte părți¹⁴.

Dacă spre sfîrșitul perioadei feudalismului timpuriu și în feudalismul dezvoltat se cunoaște suficient material arheologic de tip transilvănean în Muntenia, în schimb, descoperirile de la Breaza ne arată că unele materiale, cum este ceramica, cunosc ambele direcții de circulație.

În general, în sudul Transilvaniei observăm deci o continuitate de locuire în diverse puncte cercetate. Însă o dată cu pătrunderea regatului feudal maghiar în sudul Transilvaniei se observă o frîngere, o schimbare a direcției evoluției culturii materiale în această zonă, datorită influențelor Europei centrale, cultură care tinde, cu secolele XII—XIII, o dată cu pătrunderea maghiarilor și colonizarea săsească, s-o înlocuiască pe cea sudică¹⁵, tipologic de origine bizantină. Cultura materială a populației autohtone va continua să se dezvolte mai mult în extremitatea de sud a Transilvaniei, bunăoară în Țara Făgărașului.

¹³ I. Moga, *Marginea, ducatul Amlașului și Scaunul Săliștii*, 1942, passim, și *Istoria României*, vol. II, p. 349.

¹⁴ Am cercetat aceste materiale în muzeele din București și Turnu-Severin.

¹⁵ Unele date interesante în acest sens le datorez lui Radu Heitel (București), care a întreprins săpături arheologice la numeroase monumente arhitectonice din sudul Transilvaniei (Cricău, Sebeș și Cilnic în regiunea Hunedoara, Cisnădioara și Prejmer în regiunea Brașov ș.a.).

-Pînă pe la mijlocul secolului al XII-lea statul feudal maghiar a ajuns în extinderea sa pînă la Mureș și Tîrnava Mare. Stabilirea liniei de apărare în această zonă ridică de la sine problema asupra motivelor care au determinat oprirea cuceririlor la o distanță oarecare de linia Carpaților meridionali. În mod logic, această oprire în veacul al XII-lea nu poate fi explicată numai prin numărul mic al maghiarilor, deja stabiliți la acea dată în Transilvania, ci mai ales prin existența unor regiuni organizate în sens feudal, capabile de a opune rezistență în zona situată între Tîrnava Mare și Carpații meridionali. Aici locuia o populație sedentară a cărei ocupație principală a fost cultivarea pămîntului, deoarece prezența pecenegilor, nomazi sau seminomazi fiind, nu poate explica oprirea pătrunderii maghiare la o distanță apreciabilă de linia Carpaților sudici, linie care poate fi mai ușor apărată. Întrucît în primii ani ai secolului al XIII-lea aici sînt menționați românii, cel mai clar la 1224¹⁶, cu un veac înainte nu poate fi admisă o altă populație decît cea românească.

La concluziile de mai sus, după cum vom vedea, ajungem și în urma unei analize privind desfășurarea colonizării săsești în sudul Transilvaniei.

Colonizarea de „hospites“, îndeosebi din părțile apusene ale Imperiului romano-german, este cunoscută pe baza celor mai vechi documente datînd de la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea, cît și pe baza celei mai vechi organizări cunoscute, a celei religioase. Cauzele emigrării nu pot fi explicate prin inundații sau printr-o suprapopulare a regiunii de origine, ci prin analiza modului de producție. În secolul al XII-lea, procesul feudalizării în Imperiul romano-german era deja destul de avansat, încît obștile țărănești erau amenințate, un număr tot mai mare de țărani ajungînd în dependență față de feudali. Una din formele luptei de clasă în orînduirea feudală, după cum arată istoricul S. Epperlein¹⁷ în cazul nostru, o constituie emigrarea.

Andrei al II-lea promite sașilor în 1224¹⁸ să nu înzestreze pe nici un nobil cu sate (praedii) din zona colonizată. Singura explicație asupra acordării acestor privilegii este aceea că regele avea nevoie de acești coloniști pentru apărarea granițelor de-a lungul Oltului. Indicîndu-se punctele extreme de est și vest ale colonizării (Orăștie și Baraolt), reiese că zona colonizată avea o formă alungită de la vest spre est. Cercetările istorice, și mai recent cele arheologice, au încercat să arunce lumină asupra desfășurării acestei colonizări. Cu cîteva decenii mai înainte s-a putut stabili că cea mai veche formă cunoscută de organizare a sașilor a fost cea bisericească¹⁹. Noii veniți dădeau zeciuiala bisericească prepozitului din Sibiu. Existau însă capitluri catolice

¹⁶ *Documente privind istoria României (D.I.R.)*, seria C, Transilvania, vol. I, Edit. Academiei, 1951, nr. 157, p. 208–210, p. 383–384 textul latin.

¹⁷ *Bauernbedrückung und Bauernwiderstand im hohen Mittelalter*, Berlin, 1960, 176 p., după recenzia din revista „Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, Edit. Academiei, nr. 5, 1961, p. 206.

¹⁸ *D.I.R.*, seria C, Transilvania, vol. I, nr. 157.

¹⁹ G. Müller, *Die deutschen Landkapitel und ihre Dechanten*, in *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, vol. 48, Sibiu (Hermannstadt), caiet 1, 1934.

săsești în secolul al XIV-lea care nu dădeau zeciuală prepoziturii privilegiate din Sibiu, ci episcopului de Alba-Iulia. Ce se întâmplase? La această întrebare găsim o singură explicație: drepturile coloniștilor nu erau acordate teritorial, ci pe așezări. Acele localități care au primit populația săsească într-o etapă ulterioară nu aveau privilegiile celor dintii. Arheologic, teritoriile primei colonizări pot fi urmărite cu ușurință deoarece bisericile dependente de prepozitura din Sibiu sînt construite în stilul romanic, iar așezările care au primit coloniști într-o etapă ulterioară au biserici în stil gotic. Pe baza acestor observații constatăm că teritoriul colonizat într-o fază inițială avea doar o lățime redusă de-a lungul Oltului, de multe ori lipsind legătura directă între diferitele grupuri de așezări sau între diferitele capitluri catolice. Între aceste grupuri de coloniști rămîneau teritorii necolonizate, iar la sud chiar teritorii mai întinse.

Același document din 1224 acordă sașilor dreptul de a folosi pădurea românilor și a pecenegilor împreună cu aceștia. La nord de teritoriul colonizării nu poate fi localizată această pădure, deoarece la începutul secolului al XIII-lea aici nu mai era pămînt regesc, ci pămînt nobiliar deja donat. Rămîne deci numai teritoriul din fața Carpaților Meridionali. Această „*silva blacorum et bissonorum*“ trebuia să fie de dimensiuni mai mari, deoarece ea nu este acordată unui grup de coloniști, ci întregii zone colonizate. Un asemenea teritoriu se putea afla numai la sud de regiunea colonizată. Reiese în mod clar că, înainte de 1200, sașii au fost colonizați într-o regiune locuită de români, învecinîndu-se cu aceștia.

Situația înainte de 1200 apare, astfel, într-o lumină mai clară în sudul Transilvaniei. În a doua jumătate a secolului al XII-lea, secuii sînt mutați spre răsărit, în timp ce sașii ocupă regiuni aflate deja sub influența statului feudal maghiar, lărgind la rîndul lor acest teritoriu. Întinderea vest-est a coloniștilor sași în jurul localităților Orăștie-Sebeș-Miercurea-Sibiu-Nocrich-Cincu-Rupea și lățimea ei redusă imprimă, fără îndoială, în concepția regală, caracterul inițial militar al acestei colonizări. În concepția coloniștilor, însă, la adăpostul unor privilegii, în noua lor patrie, ei doreau să dezvolte în primul rînd o activitate economică mai susținută. În cadrul acestor dimensiuni, colonizarea din această zonă a constituit penultima etapă de pătrundere a feudalismului maghiar în Transilvania.

Colonizarea sașilor nu se oprește însă în cadrele schițate, ci se lărgește în cursul veacului al XIII-lea. O primă caracteristică importantă a acestei colonizări secundare este faptul că ea s-a întins aproape exclusiv spre nord, cu toate că statul feudal maghiar exercita autoritatea sa pînă la linia Carpaților. Cauzele orientării spre nord a acestei colonizări secundare sînt următoarele: din teritoriile Sighișoarei și ale Mediașului secuii sînt mutați din această zonă (dovadă sînt unele toponimice păstrate). Sașii colonizați aici obțin privilegiile celor dintii. O altă parte, mai mare, a colonizării secundare a avut loc pe teritoriul nobiliar dinspre nord. Se impune de la sine întrebarea de ce oare regele nu a inițiat o colonizare pe malul stîng al Oltului — unde locuiau numai români — în condiții asemănătoare colonizării din veacul al

XII-lea și de ce colonizarea secundară orientată spre nord (cu excepția zonelor Mediaș și Sighișoara) nu a fost însoțită de aceleași privilegii specifice primei colonizări.

O scurtă privire asupra situației Ungariei arpadiene și mai ales asupra voievodatului Transilvaniei ne oferă limpede aceste motive. În secolul al XIII-lea, nobilimea, deja mult întărită, nu ar fi permis o descompunere a moșiilor ei (în 1222 nobilimea obligă semnarea „bulei de aur“ de către Andrei al II-lea). Puterea centrală a reușit să atragă între timp cnejii și voievozii români din teritoriile de graniță prin recunoașterea unor drepturi în favoarea acestora. Granița Transilvaniei de sud a fost întărită în veacul al XIII-lea și de cetăți regale, acestea aflându-se în sud, în teritorii locuite numai de români. Astfel, sașii nemaifiind la marginea Transilvaniei, ci în interior, regele putea să renunțe la o parte a serviciilor lor de graniță. Acele „terrae olacorum“ amintite în secolul al XIII-lea²⁰ constituie pământ regal. Ele constituie teritorii închegate pe care regele le poate dona, care deseori revin din nou în stăpînirea sa nominală, nefiind fragmentate în moșii. Observăm deci că aceleași măsuri aplicate față de coloniști în secolul al XII-lea sînt reeditate față de români în secolul al XIII-lea.

Cînd, în secolul al XIII-lea, la sud de Carpații Meridionali, societatea face pași repezi spre închegarea statului feudal al Țării Românești, teritoriile menționate din sudul Transilvaniei, locuite de români, devin obiectul unor danii și neînțelegeri între regele Ungariei și domnul muntean. Între aceste teritorii menționăm Țara Hațegului, ducatul Amlașului și districtul Făgăraș, unde o serie de instituții caracteristice Țării Românești se păstrează aici pînă tîrziu.

În anul 1211, Țara Birsei, o altă regiune locuită pînă la această dată de români, a fost donată Cavalerilor teutoni²¹, care au fost însă alungați deja în 1225. Populația de rînd rămasă în această zonă, denumită apoi tot săsească, nu avea nici ea legătură teritorială cu celelalte așezări săsești. Analizînd documentul din 1211, reiese în mod clar că și în această zonă trăia populație românească, care, după dorința regelui, trebuia să îmbrățișeze ritul catolic, scop urmărit de altfel și prin înființarea episcopiei de Milcov în regiunea extracarpatică.

Cucerirea în etape succesive a Transilvaniei de către regatul feudal maghiar prin intermediul secuilor, sașilor și cavalerilor teutoni nu poate fi explicată decît prin prezența populației autohtone în această parte a țării noastre. Chiar dacă la sud de Tîrnava Mare pînă la Carpați români nu sînt menționați în izvoare scrise, descoperirile arheologice, cît și caracterul colonizării săsești atestă această populație, înainte de apariția mențiunilor din veacul al XIII-lea.

²⁰ *Istoria României*, vol. II, p. 42–54.

²¹ *D.I.R.*, seria C, Transilvania, vol. I, nr. 77, p. 150–151, text latin p. 369–370. Vezi și Pop, I., *op. cit.*